

SZÁMVETÉS ÉS TERVEZÉS
A NÉPRAJZTUDOMÁNY HELYZETE ÉS JÖVŐJE A 21. SZÁZADBAN

Summa Ethnographica 3.

A BTK NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET ÉS A L'HARMATTAN KIADÓ
KÖZÖS SOROZATA

SOROZATSZERKESZTŐ: VARGYAS GÁBOR

SZÁMVETÉS ÉS TERVEZÉS

A NÉPRAJZTUDOMÁNY HELYZETE ÉS JÖVŐJE
A 21. SZÁZADBAN

Szerkesztette:

Cseh Fruzsina – Mészáros Csaba – Borsos Balázs

A kiadvány az MTA Könyv- és Folyóirat-kiadó Bizottsága, valamint a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke támogatásával készült.

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

© A szerkesztők 2020

© A szerzők 2020

© BTK Néprajztudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) 2020

© L'Harmattan Kiadó 2020

ISBN 978-963-414-749-7

ISSN 2498-485X

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel megvásárolható:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Tel: 267–5979

harmattan@harmattan.hu

www.harmattan.hu

Tördelte: Fancsek Krisztina

Borítóterv: Kára László

A nyomdai munkákat a Prime Rate végezte,
felelős vezető Dr. Tomcsányi Péter.

TARTALOM

PETERCSÁK TIVADAR – BORSOS BALÁZS – CSEH FRUZZSINA – MÉSZÁROS CSABA: Felmérés, feldolgozás, feladatok. <i>A néprajztudomány helyzete és jövője</i> konferenciasorozat kötetbe válogatott előadásairól	9
--	---

BEVEZETŐ

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA: A néprajztudomány helyzete és jövője. Bevezető gondolatok és az előzmények vázlata	15
BALOGH BALÁZS: Az alap- és alkalmazott kutatások dilemmája a néprajztudományban	25

I. A NÉPRAJZKUTATÁS HASZNÁRÓL

CSEH FRUZZSINA: A néprajztudományi alapkutatás és hasznosítása. Tanulságok	43
CSONKA-TAKÁCS ESZTER: A néprajztudomány szerepe a szellemi kulturális örökség rendszerében	59
BALI JÁNOS: A néprajztudomány szerepe az érték és az örökség újrafogalmazásában, a hungarikumok példáján	71
SZILÁGYI ZSOLT: A kultúra a legélesebb fegyver. Kutatás és kooperáció a nemzetközi kapcsolatok átalakuló közegében	87
NAGY KÁROLY ZSOLT: Ethno-business, etnopornó, etnofolk. A néprajzi (alap)kutatások és a világháló	123
JUHÁSZ KATALIN: Néprajzi kutatások hasznosulása a néptánc- és népzenei folklorizmustevékenységekben	145
CSEH FRUZZSINA: A néprajztudomány hatása a tárgyalkotó népművészet és a kézműves örökség mai helyzetére	183
MÓD LÁSZLÓ – SIMON ANDRÁS: Néprajz és agrártermelés. Tapasztalatok és alkalmazási lehetőségek	201
BABAI DÁNIEL: Az együttműködés szükségessége. A néprajztudomány közvetítő szerepe gazdálkodók és természetvédők között	215
BÁTI ANIKÓ: A néprajzi táplálkozáskultúra-kutatás szerepe a közétkeztetés vizsgálatában	241

II. NÉPRAJZ ÉS TÁRSTUDOMÁNYOK

MÉSZÁROS CSABA: A néprajz és társtudományai. Beszámoló <i>A néprajztudomány helyzete és jövője</i> című konferenciasorozat tageseményéről	263
KOTICS JÓZSEF: Együtt vagy külön utakon? Néprajz és kulturális antropológia napjainkban	267
LAJOS VERONIKA: Kortárs tudományos létkérdések és kihívások. Reflexió a magyar néprajz és szociokulturális antropológia viszonyára	293
MÉSZÁROS CSABA: Néhány gondolat a néprajztudomány és az antropológia kapcsolatáról	315
SZILÁGYI MÁRTON: Néprajz és irodalomtörténet: Egymásba fonódó utak	321
LANDGRAF ILDIKÓ: Kötődések és távlatok. Hozzászólás Szilágyi Márton <i>Néprajz és irodalomtörténet:</i> <i>Egymásba fonódó utak</i> című előadásához	331
TOLCSVAI NAGY GÁBOR: Néprajztudomány és nyelvtudomány. Vázlat az ezredforduló utáni viszonyukról	341
TAMÁS ILDIKÓ: Néhány gondolat a néprajz és nyelvészet viszonyáról	351
CSEPREGI MÁRTA: Néprajz és finnugrisztika	365
Ö. KOVÁCS JÓZSEF: Néprajz és antropológia a történetkutatásban. Egy személyes tanulási folyamatról	375
SCHWARCZ GYÖNGYI: A néprajzi jelen(kutatás) és a társ(adalom)- tudományok kapcsolata	409
BICZÓ GÁBOR: Az alkalmazott romológia és a hazai kritikai etnográfiai fordulat	431
MOLNÁR ZSOLT – BABAI DÁNIEL: Etno + ökológia: tudományok közti és azon túli együttműködés a természet és a kultúra védelme érdekében	449
BORSOS BALÁZS: Etno + tudomány? Megjegyzések néprajzról és egyéb tudományokról, valamint az ethnoscience különböző meghatározásairól	463

III. ISMERETÁTADÁS A NÉPRAJZTUDOMÁNYBAN

1. Oktatás

LANDGRAF ILDIKÓ: A néprajztudomány helyzete és jövője az oktatásban. Beszámoló <i>A néprajztudomány helyzete és jövője</i> című konferenciasorozat tageseményéről	473
BAKSA BRIGITTA: Hon- és népismeret az általános iskolai oktatásban..	479
VERES GÁBOR: A nem szakos néprajzi, népművészeti és kulturális antropológiai ismeretek oktatása a magyarországi felsőoktatásban	489
KEMÉNYFI RÓBERT – TEPERICS KÁROLY – BIHARI NAGY ÉVA – KAVECSÁNSZKI MÁTÉ: A felsőfokú néprajzi és kulturális antropológus képzés helyzete	499
KAVECSÁNSZKI MÁTÉ – KEMÉNYFI RÓBERT – BIHARI NAGY ÉVA: Néprajz a Debreceni Egyetemen	553
MOHAY TAMÁS: Néprajz szak az ELTE BTK Néprajzi Intézetében	563
NAGY ZOLTÁN: Az egyetemi néprajzoktatás – a Pécsi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszékéről nézve	577
SIMON ANDRÁS: Az oktatás helyzete és jövője a néprajz szegedi műhelyében	587
KOTICS JÓZSEF – KÁNTOR BARBARA – LAJOS VERONIKA: A kulturális antropológia miskolci műhelye: a kunti koncepciótól az alkalmazott antropológiai szemléletig	597

2. Közgyűjtemények

CSERI MIKLÓS – KEMECSEI LAJOS: A néprajz a magyar közgyűjteményekben	621
SÁRI ZSOLT: Néprajz a magyar közgyűjteményekben. Beszámoló <i>A néprajztudomány helyzete és jövője</i> című konferenciasorozat tageseményéről	637

KORTÁRS TUDOMÁNYOS LÉTKÉRDÉSEK ÉS KIHÍVÁSOK REFLEXIÓ A MAGYAR NÉPRAJZ ÉS SZOCIOKULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA VISZONYÁRA

LAJOS VERONIKA

BEVEZETÉS

A társadalom- és humántudományok jelentős részének önazonossága rendszeresen eltérő mértékű átalakulásokon megy keresztül, kisebb-nagyobb mértékben módosul, köszönhetően annak, hogy a tudományterületek kölcsönös összefüggésben vannak a kortárs társadalmi-kulturális környezet természetével. Az elmúlt majd' másfél év tanúsága szerint a magyar néprajztudomány ismét kutatói szemmel fordul önmaga felé:

„Minden tudományág számára szükséges, hogy 20–30 évente, de legalább egy emberöltő során egyszer számvetést készítsen helyzetéről a többi szaktudományhoz képest és a nemzetközi szintén, illetve társadalmi beágyazottságáról, valamint saját korábbi tervei és lehetőségei valóra váltásáról is. A szembenézés segít a következő évtizedekre kijelölni a szaktudomány követendő útját, feladatait, és ennek révén a szak reflektálni tud az őt körülvevő – tudományos és nem tudományos – világ változásaira, kihívásaira is” (idézet az első tematikus konferencia leírásából).¹

Ennek alapján, Hofer Tamás szavaival élve mondhatnánk úgy is, hogy a néprajzi hagyomány kritikai átértékelésben van (Hofer 2009), hasonlóan a 90-es évek időszakához. A „számvetés” és az útkeresés pedig kivételes helyzet, mert teret enged a reflexiónak és a megingathatatlanak tekintett tudományos alaptételek nyilvános megkérdőjelezésének is.

A muzeológia kritikai hagyománya már az 1960-as évek végén megfogalmazott olyan alapvető kérdéseket, amelyek a klasszikus antropológiai múzeum létére vonatkoztak: „szükség van-e múzeumokra?” (Washburn

¹ A teljes szöveg elérhető: https://nti.btk.mta.hu/images/hirek/Neprajztud_helyzete_meghivo_2018_11_20.pdf (utolsó letöltés: 2020. április 15.).

1968) és az „antropológiának szüksége van-e múzeumokra?” (Sturtevant 1969).² Fél évszázaddal később a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (ICOM) egyre inkább szükségét érezte egy új múzeumdefiníció kialakításának, amit végül 2019-ben bocsátottak megvitatásra. Ennek első mondata ekképpen hangzik: „A múzeumok a múltról és a jövőről szóló kritikai párbeszéd demokratizáló, inkluzív és többszólamú terei”.³

A fentebb idézett célkitűzés jegyében, hasonlóan a kortárs szociokulturális antropológia és múzeumelmélet kritikai hagyományához, nekünk magunknak, a jelen párbeszéd résztvevőinek is fel kell tennünk az ilyen típusú kérdéseket. Vagyis a „kritikai átértékelés” részeként a klaszszikus felvetéseken túl – mint például „mennyiben tekinthető az antropológia egyáltalán tudománynak” (lásd magyarul legutóbb Biczó 2019: 15) – lehetőségünk van arra, hogy elidőzzünk az antropológia és néprajztudomány kortárs létkérdésein. Például azon, hogy miként válhat az antropológia és néprajz a múzeumokhoz hasonlóan „demokratizáló, inkluzív és többszólamú” tudományos színterekké, amelyek megteremtik a kritikus és a társadalmi nyilvánosságban is tudatosan szerepet vállaló párbeszédet a múltról, a jelenről és a jövőről, vagy milyen értelemben van szükség

² Wilhelm Gábor az új muzeológia alapkérdéseiről írott tanulmányában azt állítja, hogy a muzeológia terén a kritikai szembenézés megelőzte a kulturális antropológia 1980-as években meghatározó reprezentációs válságát (writing culture-vita) (Wilhelm 2013: 10).

³ A megvitatásra bocsátott új múzeumfogalom magyarul: A múzeumok a múltról és a jövőről szóló kritikai párbeszéd demokratizáló, inkluzív és többszólamú terei. A jelen konfliktusait és kihívásait felismerve és azokat megfelelően kezelve a múzeumok feladata műalkotások és mintapéldányok megőrzése a társadalom számára, a különböző emlékek és emlékezetek védelme a jövő nemzedékei számára, és hogy minden ember számára egyenlő jogokat és hozzáférést biztosítanak a kulturális örökséghez. A múzeumok nem profitorientált intézmények. A részvételiségre épülnek és átláthatók, aktív partnerségben működnek együtt különböző közösségekkel és közösségekért annak érdekében, hogy összegyűjtsék, megőrizték, kutassák, tolmácsolják, kiállítsák és növeljék a világra és megértésére vonatkozó ismereteket, értelmezéseket, ezáltal is hozzájárulva az emberi méltósághoz és a társadalmi igazságossághoz, a globális egyenlőséghez és a világméretű [beleértve Földünket is] jólétéhez (saját fordítás). (<https://icom.museum/en/news/icom-announces-the-alternative-museum-definition-that-will-be-subject-to-a-vote/> (utolsó letöltés: 2020. május 20.)). A párbeszéd részeként megjelenő magyar javaslat (#265 Hungary) itt érhető el: <https://icom.museum/en/news/the-museum-definition-the-backbone-of-icom/> (utolsó letöltés: 2020. június 10.)). A többszólamú múzeum témakörhöz magyarul lásd: Foszter et al. 2018.

a kortárs (magyar) társadalomban a kulturális antropológiára és/vagy a néprajztudományra? Mit tud nyújtani a szociokulturális antropológia és a néprajztudomány a 21. század elején a tudománynak és a magyar társadalomnak?

A termékeny és konstruktív, a különböző hozzászólások és tudományos állítások továbbgondolásának teret adó – a konferencialeírásban „valódinak” nevezett –⁴ dialógus jelen keretekben történő megteremtése érdekében a továbbiakban elsősorban felvetéseket fogalmazok meg, ami nemcsak elidegeníthetetlen része a szembenézésnek és számvetésnek, hanem egyben annak a többszólamúságot és az inkluzív szemléletet támogató gyakorlata is.

MAGYAR NÉPRAJZ ÉS SZOCIOKULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA I.: MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK ÉS BEVEZETŐ KÉRDÉSFELVETÉSEK

Kétségtelenül roppant izgalmas intellektuális feladat a magyar néprajztudomány és szociokulturális antropológia viszonyára reflektálni,⁵ egy olyan témakörben írni, amivel előttem neves, önmagukat néprajzkutatónak, etnológusnak és antropológusnak valló szakemberek foglalkoztak (lásd például Hofer 2009: 119–132, 133–144; Kunt – Szarvas 1993; Kürti 1996; Replika-vita; Sárkány 2013; 2014).⁶ A kettő közötti viszony értelmezésében elfoglalt pozícióm és tapasztalataim (szociokulturális meghatározottságaim és pozícionáltságom) láthatóvá tételéhez szükséges néhány információt mihamarabb tisztáznom: okleveles etnográfus képzettséget biztosító szaktudományos végzettséget a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékén szereztem osztatlan ötéves képzésben a kétezres évek elején (kétéves kulturális antropológia és muzeológia specializációval). A buda-

⁴ Lásd a leírást: <https://nti.btk.mta.hu/hu/intezeti-hirek/401-a-neprajztudomany-helyzete-es-jovoje-v-a-neprajz-es-a-tarstudomanyok> (utolsó letöltés: 2020. május 25.). A program: https://nti.btk.mta.hu/images/Konferencia/Neprajztud_helyzete_5_Tarstudomanyok_program.jpg (utolsó letöltés: 2020. május 29.).

⁵ A *néprajztudomány helyzete és jövője* címmel szervezett öt tematikus konferencia közül az első 2018 novemberében került megrendezésre, az utolsó 2020 januárjában. Jelen tanulmány *A néprajz és a társtudományok* alcímet viselő utóbbin elhangzott előadás írott változata. Köszönöm a szervezőknek a felkérést!

⁶ A Magyarországon a szocializmus időszakában kutató amerikai és brit antropológusok és a Néprajzi Múzeum, illetve az MTA Néprajzi Kutatócsoportja közötti kapcsolatokat lásd: Sárkány 2019.

pesti mellett a debreceni az a néprajzi tanszék Magyarországon, aminek nevében a mai napig nem található meg a *kulturális antropológia* jelző, noha a kétezres évek elején ez a szó a „néprajz mellé került olyan egyetemi tanszékek nevében is, amelyek első helyen továbbra is *néprajz*ként határozzák meg magukat” (Sárkány 2014: 543, kiemelés az eredetiben). 2004 és 2007 között ugyanitt a doktori programban vettem részt, aminek ideje alatt hosszabb időszakokat töltöttem Jászvásáron, ahol románul is tanultam, és szűk egy évet egy moldvai csángó településen éltem, terepmunkát végeztem. 2007 őszétől a debreceni tanszéken működő MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport tagjaként dolgoztam tíz éven keresztül, eközben ott oktattam is (például etnicitást, modernizációs kurzusokat vagy kutatásmódszertant). A kétezres évek második felében fordult az érdeklődésem az akadémiai kutatás, vagyis a tudományos tudástermelés mellett egyre inkább annak gyakorlati alkalmazása irányába.⁷ Majd az alkalmazott antropológia keretében 2017 ősze óta a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszékén oktatok.

Kihívásokkal teli ez a vállalkozás, és cseppet sem egyszerű; a nehézségek hátterében legalább három-négy tényező is megtalálható. Ezek közül az első a két tudományág sajátos helyzetére vonatkozik az akadémián belül: ma Magyarországon a kulturális antropológia a néprajztudomány egyik alágaként jelenik meg az akadémiai tudományos nomenklatúrában, tehát nincs önálló akadémiai státusza a magyar tudományos világban.⁸ A következő meghatározó tényező a néprajz és antropológia eltérő tudományterületi besorolásából következik a felsőoktatásban és az akadémián – míg a néprajz előbbi esetében a humán-, addig a kulturális antropológia a társadalomtudományok közé tartozik. Ezt árnyalja az, hogy az egyes néprajzi és antropológiai műhelyek, tanszékek néprajz- és

⁷ Lásd elsőként a tanszék alapításának 60 éves évfordulóján tartott *Etnográfiai kutatás és gyakorlati alkalmazás. Problémafelvetés a moldvai migráció kapcsán* című előadásomat. Ezúton is hálás vagyok és köszönöm Alma Materemnek, különösen Bartha Eleknek és Keményfi Róbertnek, hogy támogatta ilyen irányú érdeklődésemet is.

⁸ Kérdés, hogy miként, milyen mértékben és formában fog állandósulni ez a helyzet, ami már a kulturális antropológia kilencvenes évekbeli intézménysülésének kezdetén is szembetűnő volt: „Az intézményesített fordított viszony jegyében a Kulturális Antropológiai Munkabizottság az MTA Néprajzi Kutatócsoportjának keretén és költségvetésén belül működik” (Bindorffer 1991). Sárkány Mihály 2019 novemberében Hofer Tamásról tartott előadása alapján a Kulturális Antropológiai Albizottság 1987-ben jött létre az MTA Néprajzi Kutatócsoportjában Hofer Tamás és Niedermüller Péter tagokkal.

antropológiaértelmezése között is jelentős különbségek vannak (ezek lehetnek egymással akár ellentétesek is), és ezek tartalma időben is változó.⁹ Nem csak a nemzetközi tudományosságban elfogadott az, hogy egy-egy társadalom- és humántudományi területnek nem egy, hanem számtalan története van (vö. Biczó 2019: 32), hanem a magyar néprajztudomány és antropológia esetében is azok többféle módon elbeszélte tudománytörténetéről beszélhetünk. Kérdéses például az, hogy hol kapna helyet az akadémián belül a kulturális vagy szociokulturális antropológia munkabizottságként (vagy esetleg bizottságként)? Az I. osztályban a Néprajztudományi Bizottságon belül a Táncstudományi Munkabizottság mellett vagy a szociológiát, a politikatudományt és a vezetés- és szervezéstudományt stb.-t is magában foglaló IX. osztályban? A harmadik nem elhanyagolható dimenzió az, hogy az 1990-es években az antropológia magyarországi intézményesülésének időszakában az antropológiai műhelyek és képzések megalakulása, illetve a kutatási irányok létrejötte mellett mély szakmai és személyközi törésvonalak alakultak ki (lásd például a vitákat Niedermüller Péter kapcsán). Továbbá, mint az közismert, minden értelmező tevékenység sajátos személyes tapasztalatokba, életútba, tudományos – és tehetnénk hozzá tudománypolitikai – környezetbe és cselekvésbe ágyazott, vagyis szituált, szituacionált tudás (Haraway 1988).

A személyes meghatározottságok és az értelmező pozicionáltsága (Rosaldo 2003) függvényében lehet arról is beszélni, hogy vajon mit tanulhat a szociokulturális antropológia a néprajztudománytól és fordítva? Milyen kifutása lesz a szembenézést és párbeszédet támogató jelen kezdeményezésnek, a 2018 novemberében indított konferenciasorozatnak? Kiken és miként múlhat az, hogy a magyar antropológia vajon egyenrangú vagy alárendelt szerepet tölt-e majd be az elkövetkező évtizedekben a magyar tudományos színtéren? Mi lehet ebben a folyamatban az egyes kutatók és oktatók, muzeológusok, illetve alkalmazott és/vagy praxisantropológusok, továbbá a néprajzi és antropológiai intézmények vezetőinek szerepe?¹⁰ Vajon milyen következményekkel járna az, ha a kulturális ant-

⁹ A miskolci antropológiaműhely oktatással kapcsolatos elképzeléseinek változását lásd a jelen kötetben (Kotics – Kántor – Lajos 2020).

¹⁰ A praxisantropológus és az alkalmazott (akció, vagy *engaged*) antropológus közötti különbségtétel szerint előbbi teljes állásban az akadémia világán kívül dolgozik antropológusként, utóbbitól jelentősen eltérő környezetben, szerepkörökben és támogatottsággal. Az alkalmazott antropológus főállású munkahelye egy egyetem vagy kutatóintézet, és az alkalmazott antropológia az antropológiai tudásnak az előbbi szférákon kívüli gyakorlatilag bármilyen

ropológia önálló státusszal bírna az Akadémián belül, és nem a néprajztudomány egyik alágaként működne? Mit jelentene ez az antropológia és mit a néprajz szempontjából? Vajon erősítené-e egymást ez a két diszciplína önálló akadémiai tudományterületként, vagy a különválás gyengítené mindkettő tudományos és tudománypolitikai pozícióját?

Tanulmányom nem tudománytörténeti célzattal készült írás, ám amennyiben szükséges, a továbbiakban megemlítek ilyen típusú vonatkozásokat is, hiszen azok nélkülözhetetlenek a kortárs társadalmi-kulturális kihívások, illetve a néprajz és szociokulturális antropológia közötti összefüggések tárgyalásához.

MAGYAR NÉPRAJZ ÉS SZOCIOKULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA II.: EGYMÁS TÜKRÉBEN

Kétségtelen, hogy a magyar tudományos színtéren az antropológia születése és 1990-es évekbeli intézményesülése szorosan és elválaszthatatlanul kötődik a néprajztudományhoz, Sárkány Mihály megfogalmazásában: „az elmúlt húsz évben [néprajz]tudományunk történetében Magyarországon valószínűleg az egyik legfontosabb esemény az a különválás volt, amelyet a *kulturális antropológia* elnevezésű intézmények létrehozása jelentett” (Sárkány 2014: 543). Ugyanakkor az már sokkal kevésbé egyértelmű, hogy antropológia és néprajz jelene és jövője szükségszerűen egymásba fonódik-e majd és miként,¹¹ vagy épp külön utakra fordul. Ahogyan azt sem tudhatjuk, hogy az esetleges irányok milyen pozitív vagy negatív hatásokat hoznak magukkal az egyik és másik szakterület esetében, és azt sem, hogy miként alakul az az 1990-es években jelentős vitákat generáló állásfoglalás, miszerint „a néprajz és az antropológia nagymértékben és lényegileg különböző diszciplínák” (Hofer 2006: 292; tudománytörténeti szempontból ennek pont az ellenkezőjét igyekszik az idézett interjúban Hofer Tamás bemutatni).

A kétezres évek közepére fokozatosan elmozdulni látszik a néprajz és antropológia 1990-es évekből örökölt, szembenállását erősítő felfogás, amit jól mutat a Néprajzi Kutatóintézetben dolgozó Balogh Balázs és Borsos Balázs 2006-os írása. Ebben a „vázlatos »pillanatsfelvételen«” a szerzők egyrészt a magyar néprajz kétezres évek közepi „arculatának”

hasznosítására vonatkozhat (Nolan 2013: 1).

¹¹ A néprajzot és a szociokulturális antropológiát egységben látó „legfajsúlyosabb” képviselő írásait lásd: Sárkány 2014.

három fő pilléreként az akadémiai, a muzeológiai és az egyetemi oktatási szférát határozzák meg, másrészt a néprajzi, etnológiai és antropológiai kutatások „szerves fejlődését” vetítik előre:

„A néprajz erőteljesen hozzájárul a nemzeti kulturális örökség meghatározásához, s így módon a nemzeti identitás és a helytálló nemzeti önértékelés kialakításához. Noha nehéz pontos képet adni e tudományszak jövőjéről, feladatairól és lehetőségeiről, az valószínűnek látszik, hogy a magyar néprajzi, etnológiai és antropológiai vizsgálatoknak szerves fejlődést kell követniük, vagyis olyan egyensúlyt kell találni az eddigi eredményekre alapozó hagyományos kutatás továbbfejlesztése és az új paradigmák, megközelítések alkalmazása között, amelynek révén a 21. században is releváns és eredményes tevékenységet folytathat.” (Balogh – Borsos 2006: 812).

Mindazonáltal a „szerves fejlődést” előrevetítő, vagy sokkal inkább előirányzó kijelentés számos további kérdést is felvet.

1. Vajon a „magyar néprajzi, etnológiai és antropológiai vizsgálatok szerves fejlődése” kifejezés a különböző területek egymáshoz való viszonyában milyen típusú (hierarchikus, együttműködésre és egyenrangúságra építő vagy...?) kapcsolatokat feltételez és alakít ki az akadémián belül? Vagy ide tartozik a már a bevezetőben is említett kérdés, ami a szerves fejlődés részeként például az Akadémián a kulturális antropológia önálló munkabizottságként való megjelenését is jelenthetné a Néprajztudományi Bizottságban.
2. Mindezek mellett rákérdezhetünk arra is, vajon ennek a háromnak (helyesebben négynek, mivel a néprajzon belül elkülönül az etnográfia és a folklór) az egysége miként viszonyul az ezeken a területeken dolgozó, akadémián kívüli szakemberek (a muzeológusokon kívül például a hagyományőrök és praxis-, illetve alkalmazott antropológusok, nem állami alkalmazásban álló kutatók) elképzeléseihez és mindennapi gyakorlatához, lévén azok is a tudásterület részét képezik a szaktudományos (akadémiai) tudás mellett. Az etnológusok és antropológusok miként fogalmaznák meg saját hozzájárulásukat a világ működéséhez, és abban milyen helyet foglal el a nemzeti kulturális örökség, a nemzeti identitás és a nemzeti önértékelés? Vajon az etnológusok és antropológusok megfogalmazta „hozzájárulások” megjelenhetnek-e és miként a néprajzról mint tudományszakról tett állításokban?
3. A fenti idézetben a nemzeti kifejezés többször is megjelenik. Az etnológusok és antropológusok esetében miként része a tudományág értéképzetének a nemzeti? Illetve, vajon a nemzeti kulturális örök-

ség kifejezésben a néprajz, az etnológia és az antropológia esetében a nemzeti szó a nemzet melyik értelmezésére vonatkozik: a kultúr- vagy az államnemzet koncepciójára? 4. Az is izgalmas kérdés, hogy történt-e változás és amennyiben igen, milyen irányban a 2010-es évek végére a néprajz fent leírt hozzájárulásának értelmezésében, illetve milyen formában reflektálnak a néprajz világhoz való hozzájárulására a konferenciasorozat tanulmányai, vagyis azokban miként és milyen tartalommal jelenik meg a hasznosítás és a gyakorlati tudás kérdése.

Kétségtelenül igaza van Sárkány Mihálynak, amikor úgy érvel, „rajtunk múlik”, vagyis a két tudományág szakemberein, hogy mit teszünk „a különböző szinten felvethető emberi-társadalmi problémák szerint elváló néprajzi és szociokulturális antropológiai kutatások” megkülönböztető jegyeivel – vajon megtörténik-e a „két tudomány intézményes gazdagodása egymás javára?” (Sárkány 2013: 76; 2014: 553).¹² Én a két diszciplína egymás javára történő intézményes gazdagodása mellett vagyok elkötelezett, aminek elválaszthatatlan részét képezi a viszonyból következő dilemmák megfogalmazása és a két területet egyaránt érintő kérdések nyilvános tematizálása. Különösen úgy, hogy az antropológia, a magyar és a nemzetközi szintén egyaránt, természetéből adódóan interdiszciplináris szemléletű. A továbbiakban a néprajz és antropológia egymáshoz való viszonyát egy komplex (kapcsolati) hálózat keretében értelmezem, amit meghatároznak a jelentől sem függetleníthető kortárs kihívások.

¹² „Bizonyosan igaza van Chris Hann-nek, hogy a magyar kulturális antropológusok pedig sokat profitálhatnának a magyar néprajzi eredmények megismeréséből, a történeti távlat megértéséből és beépítéséből kutatásaikba. Nyitott kérdés, hogy az így nyert új ismeretek milyen tudástartományokban lesznek integrálhatók, és korántsem csak az említett tudományokra korlátozódik, hiszen társadalomtörténészek, szociológusok is folytatnak kutatásokat, amelyekbe jól beleilleszthetők a néprajzi és szociokulturális antropológiai eredmények, miközben minden társadalomtudomány igyekszik a maga nézőpontjának elsoőbbőségét is fenntartani. Mindez történhet ezért másként is. Ha a különböző szinten felvethető emberi-társadalmi problémák szerint elváló néprajzi és szociokulturális antropológiai kutatásokban a megkülönböztető jegyekre összpontosítunk, és a másik által feltárt ismeretnél fontosabbnak tartjuk azt hiányolni, ami a mi – többnyire egyébként személyes, de az általunk művelt tudományra kivetített – érdeklődésünk tárgya, akkor aligha lesz a két tudomány intézményes gazdagodása egymás javára. Rajtunk múlik” (Sárkány 2013: 76; 2014: 553).

Az antropológia és a néprajztudomány viszonyára oly módon is tekinthetünk, amelyben a kettő kapcsolata az egymás közötti viszonyrendszeren túlmutatva értelmeződik egy komplex hálózaton belül. Ez a hálózat összetett és sokszínű, egyes elemei között lazább-szorosabb kötések, kapcsolatok vannak. A hálózat részét képezik 1. a klasszikus társtudományokon (például a hely- és társadalomtörténeten, irodalomtörténeten vagy régészeten) kívül más diszciplínák (például ökológia, szociolingvisztika vagy a szociológia kvalitatív ága – interdiszciplinaritás), 2. a magyar és kelet- vagy közép-európai térségben tudományos munkát végző nemzetközi antropológusok és néprajzkutatók (nemzetközi viszonylat), továbbá 3. azok a szereplők, akik nem feltétlenül résztvevői a klasszikus akadémiai tudástermelésnek, de a diszciplínához kapcsolódnak és a tudásterületen belül tudást halmoznak fel. Ez utóbbiak kapcsolódását egyrészt az adja, hogy 3.1. a tudásterülethez tartozó gyakorlati tudást termelnek, a muzeológusokon kívül például a praxisantropológusok vagy akár a közösségfejlesztők, másrészt az, hogy 3.2. ők az adott kutatási vagy alkalmazott téma helyi érintettjei vagy esetleg önkéntes néprajzi gyűjtői (transzdiszciplinaritás).

1. Interdiszciplinaritás: áttekintve a magyar antropológia akadémiai műhelyein, legyen szó felsőoktatásról vagy kutatóműhelyekről, láthatóvá válik, hogy antropológusok számos tudományterületen jelen vannak, többek között: a média- és kommunikációtudomány (például Pusztai Bertalan, Szijártó Zsolt), a kisebbségkutatás (például Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Feischmidt Margit, Kovács Nóra), a szociológia (például Durst Judit), a politika- (például A. Gergely András) vagy a fogyatékoságtudomány (például Kunt Zsuzsanna), továbbá a muzeológia (például Fejős Zoltán, Földessy Edina, Frazon Zsófia, Szeljak Görgy vagy Wilhelm Gábor) területén, de mára a tudományos igényű tudástermelés feltűnik a civil szférában is (például Szántó Diána, Bán Dávid, Horváth Kata vagy Udvarhelyi Éva Tessa). Ugyanakkor néprajzosok is megjelennek más területeken, például a Zenetudományi Intézetben vagy a Hagyományok Házában. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a néprajzot és szociokulturális antropológiát egymáshoz képest viszonyítási pontnak tekintő szemlélet Magyarországon elsősorban a néprajztudományhoz különböző módokon (lazábban vagy erősebben) kapcsolódó szakemberek sajátos

perspektívája. Az akadémián, illetve azon kívül elhelyezkedett vagy egyetemi tanulmányokat folytató antropológusok számára rendszerint sokkal inkább problematikus az antropológia kapcsolata a szociológia, a szociális munka (vö. Vidák 2011) vagy a kommunikációtudományhoz viszonyítva, sem mint a néprajz és az antropológia közötti távolság ügye.¹³

2. A nemzetköziség aspektusa beemeli azokat az antropológusokat is a hálózatba, akik külföldi kutatóként Magyarországon és Kelet-Európában végeztek, illetve végeznek jelenleg is terepmunkát (Kürti 1996; Hofer 2009). Itt a magyar, azaz a „bennszülött”, vagy másként a saját társadalmát kutató (Fél 1991) antropológus és a témát és/vagy a térséget vizsgáló antropológusok jelennek meg a hálózat újabb szereplőiként. Közöttük a kapcsolat sokszor felszínes, csekély az átjárás és leggyakrabban egy-egy személyhez, esetleg intézményhez kötött, a felhalmozott tudás kis mértékű felhasználása a jellemző. Ennek éppúgy oka az, hogy a szereplők nem feltétlenül ismerik behatóan egymás nyelvét és ennek következtében egymás tudományos munkásságát sem (például magyar, angol, román), ahogy az a tudománytörténeti örökség is, hogy a saját társadalom kutatása az antropológiában a mai napig vitákat generál, és Európa esetében is nagymértékben visszatükrözi a Nyugat–Kelet közötti aszimmetrikus akadémiai viszonyokat például az antropológiai tudástermelés területén (például Kürti 1996; 2008; Kürti – Skalník 2009) vagy annak reflexív meghatározásában is, hogy „mit jelent antropológusnak lenni” (lásd például Golde 1986: 4.). Izgalmas kérdés, hogy a külföldi, magyar témákat vizsgáló antropológusok munkái és észrevételei miként jelennek meg ma a magyar szociokulturális antropológiáról történő gondolkodásban (ennek elsősorban a korábbi időszakokra vonatkozó példáit lásd: Hofer 2009; Sárkány 2014; 2019)? Érdemes tehát a magyar antropológia és néprajz viszonyára egy tágabb nemzetközi keretben tekinteni.¹⁴

Ennek az inter- és transzdiszciplináris, nemzetközi hálózatnak a jelen pillanatban jellemző állapotát meghatározó tényezők, amelyek összekötik

¹³ Ezt az állítást az elmúlt 4-5 évben szerzett tapasztalataimra alapozom, amit a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság egyik titkáráként (2016–2019, 2019–), illetve a miskolci antropológiai műhely egyik oktatójaként szereztem.

¹⁴ Ehhez és a kettősségen történő egyfajta felülemelkedéshez közép-európai viszonylatban lásd: Buchowski – Cervinkova 2015.

a hálózat különböző elemeit, nem mások, mint mindazok a társadalmi és kulturális kihívások, valamint a tudományos tudástermeléssel szemben támasztott elvárások, amelyek napjainkban az önazonosság módszeres és reflexív átgondolására készítetik a humán- és társadalomtudományi diszciplínák jelentős részét. A továbbiakban tekintsük át azt, hogy a kortárs szociokulturális kihívások és a társadalom felől érkező elvárások milyen kérdéseket vetnek fel mind az antropológia, mind a néprajztudomány esetében, nem elfeledve a fentebb vázolt komplex hálózat többi szereplőjét sem.

KORTÁRS MINDENNAPOK ÉS A TUDOMÁNYTERÜLET

A lazább és szorosabb kötésekkel tartalmazó komplex, inter- és transzdiszciplináris hálózati keretezés annak értelmezését is elősegíti, hogy a kortárs hétköznapi és az adott tudományágak viszonyára összetett kapcsolatrendszerként tekintsünk. Ennek keretében a kutatás átalakuló fogalmát tárgyalom részletesebben, ami egyaránt magában foglalja a tudományos tudástermelést és a kutatáson keresztül elérhető társadalmi haszon értelmezésének kérdését, ahogy egy diszciplína hozzájárul a kortárs társadalom működéséhez.

Egyre több olyan akadémiai kutatás és tudományos munka lát napvilágot hazánkban és külföldön is, ami a kutatás átalakuló fogalmával és a tudományos tudástermelés ügyével foglalkozik (például Gaventa – Cornwall 2010), ez ugyanis napjainkban a tudományos világgal szemben támasztott kihívások egyike. A kutatás fogalmának újradefiniálása tulajdonképpen az akadémiai kutatók egyik válaszreakciója a tudomány világát ért támadásokra, amibe beletartozik a tudástermelés hierarchikuságának megkérdőjelezése és az akadémiai munka közvetlen társadalmi hasznossága iránti megnövekedett igény is.

Aktuális tehát annak átgondolása, hogy miként definiáljuk, helyesebben mondva miként alkotjuk újra a kutatás mint tudományos gyakorlat fogalmát (például a kutatás célja, tárgya, szereplői, kutató és kutatott közötti viszony, kutatás és társadalmi felelősségvállalás kérdése), ahogyan azt is, hogy milyen módokon tartjuk elképzelhetőnek az adott tudásterületen az érvényes tudás termelésének folyamatát (például az érintettek különböző típusú és mértékű bevonása a saját világukról szerzett tudás termelésébe). Vajon miként reagál a magyar antropológia és a néprajztudomány arra az egyre sürgetőbb társadalmi (és hazánkban már erősen át is politizált) igényre, hogy a tudományos munka természete alakuljon át?

A tudástermelés, az osztályozás, a tudásmegosztás és -terjesztés, valamint annak gyakorlati célú felhasználása alternatív, pontosabban fogalmazva innovatívabb és befogadóbb természetű módjainak létrehozása már körülbelül két évtizede rendkívül fontos kérdése a nemzetközi és egyre inkább a magyar társadalom- és humántudományi színtérnek is (ehhez összefoglaló a Replika 100). Egyre több nyugat- és közép-európai antropológus érvel amellett,¹⁵ hogy az európai antropológia területén is szükség van arra a váltásra, aminek célja az antropológiát következetesen a közös jelenünk és jövőnk alakításában beavatkozásokkal és akciókkal is aktív szerepet vállaló alkalmazott diszciplínává alakítani (Podjed et al. 2016: 1). Amiből természetesen nem következik az, hogy a jelenre és a múltra vonatkozó etnográfiai leírások, hermeneutikai elemzések és értelmezések ne lennének fontosak, csupán egy állásfoglalás mellett, hogy a kortárs társadalomban az antropológia nem csak Észak-Amerikában, hanem Európában is közvetlenül hozzá tud járulni olyan szaktudással a jelen és jövő alakításához, ami túlmutat az akadémiai tudástermelés rendszerén.

„Az intellektuális és kulturális egyenlőtlenség része a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségnek” (Levitt – Crul 2018: 5). Annak érdekében, hogy a tudományos tudást egy „jobb világ” kialakításához használhassuk, sürget Peggy Levitt és Maurice Crul 2018-ban megjelent tanulmányukban, tisztáznunk kell azt, hogy a világról alkotott tudásunk mögött milyen alapfeltételezések húzódnak, és miként jön létre ez a tudományos tudás. A szisztematikus szembenézés mellett „jelenleg a feladatunk nem csak az, hogy tisztán lássuk, mi kerül a látóterünkbe, amikor ezeket a begyazódott premisszákat feltárjuk. Feladatunk az is, hogy új szavakat, új módszereket és új intézményeket hozzunk létre annak érdekében, hogy a korábban elkövetett hibákat ne ismételjük meg” (Levitt – Crul 2018: 5). Ez egyúttal az egyetemi antropológusképzés tartalmának és formájának átgondolását vonja maga után azért, hogy az elkövetkező antropológus generációk felkészülten tudják megtervezni a tudástermelés, az osztályozás és a tudásfelhasználás befogadóbb és konstruktívabb módjait (Levitt –

¹⁵ Lásd az EASA Applied Anthropology Network keretében megrendezésre kerülő, *Why the World Needs Anthropologists* címmel évenként (2020-ban már nyolcadik alkalommal) más európai városban megszervezett konferenciákat. Vagy lásd a lengyel posztoszocialista informális stratégiákkal foglalkozó szerző, Tomasz Rakowski módszertani írását a kultúrával történő cselekvésről mint kutatásról, „amelynek célja nem annyira a »mechanikus« hatások és a társadalmi változás előidézése, hanem a közös, kreatív alkotói esemény létrehozása annak megjósolhatatlan és emergens eredményeivel” (Rakowski 2019: 63).

Crul 2018: 5). Emellett fontos annak megválaszolása, hogy miként emeli be a felsőoktatásba a magyar néprajz és antropológia a muzeológusok és praxisantropológusok tudását és tapasztalatait, és miként tudja hasznosítani a változatos területeken dolgozó végzett hallgatók szaktudását és jártasságát annak érdekében, hogy az oktatás, a kutatás és a kortárs világ kihívásai közötti szakadék csökkenhessen.

A magyar antropológia akadémiai területén mára igény mutatkozik az akadémiai tudástermelésen túlmutató tudáselemek integrációjára. Egyrészt a kutatási témák között egyre többször jelenik meg az alkalmazott antropológia vagy az antropológiai tudás gyakorlati alkalmazása (lásd például Biczó Gábor, Dobos Attila, Kántor Barbara, Kotics József, Kunt Zsuzsanna, Lajos Veronika, Püsök Imola, Sztankai Krisztián, Zörgő Szilvia),¹⁶ másrészt az egyetemi oktatás is egyre szisztematikusabban kezdi beemelni a gyakorlati értékű tudás ügyét a felsőfokú képzés színterébe – lásd például a 2020 ősztől induló, koncepciójában átalakított alkalmazott szemléletű kulturális antropológia alapképzést.¹⁷ A magyar néprajzban is mutatkozik érdeklődés az alkalmazás iránt,¹⁸ például a közétkeztetés (Báti 2014), a kulturális örökség, az országimázs építése, a városfejlesztés (Juhász 2014) kapcsán, a természetvédelem és a gazdák közötti közvetítés terén vagy az etnológia különböző területein (például Mészáros Csaba, Régi Tamás, Sántha István, Ruttkai-Miklián Eszter, Vargyas Gábor), továbbá a felsőoktatás esetében is – lásd a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének a Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumba kihelyezett Alkalmazott Muzeológiai Tanulmányok képzését.

¹⁶ Érdemes figyelni arra, hogy az antropológiai tudás alkalmazásának csupán egyetlen hazai aspektusa a romák társadalmi integrációja. Az antropológia a nemzetközi gyakorlatban az 1980-as években már meghaladta a „kolonializmus szolgálatáért” vádat (Biczó 2014: 20) azzal, hogy felismerte a különbséget az antropológiai tudásnak a gyarmati célok elérése érdekében történő alkalmazása és az egyéb lehetséges célok megvalósítása, illetve a kapcsolódó problémák megoldása érdekében történő alkalmazása között (Baba – Hill 2006: 12). Ennek tanulságaként elkerülhető a csapda, aminek köszönhetően egyetlen területhez és színtérhez rögzülne a magyar antropológia gyakorlati értéke.

¹⁷ Ennek részletei ugyanebben a kötetben olvashatók a miskolci antropológia-műhely oktatási koncepciójának rövid tudománytörténetét bemutató írásban (Kotics – Kántor – Lajos 2020).

¹⁸ Lásd ehhez például a konferenciasorozat IV. *A néprajztudományi alapkutatás és hasznosítása* című alkalmát (2019. október 8.): https://nti.btk.mta.hu/images/hirek/Neprajztud_helyzete_meghivo_2019_10_8.pdf (utolsó letöltés: 2020. május 20.).

Azonban továbbra is kérdés, hogy mire vonatkozik ez az igény és érdeklődés: a kutatás és a tudományos tudástermelés folyamatának átkeretezésére? Esetleg a közbeszéd és a társadalmi nyilvánosság alakításában történő aktívabb részvételre (lásd például Sárkány 2014: 551), a tudományos alapokon történő hozzászólásra a kortárs társadalmat foglalkoztató témákhoz? A bevezetésben idézett új múzeumdefinícióban (ICOM 2019)¹⁹ egyértelmű az intézmények társadalmi felelősséget hangsúlyozó szerepköre. Vajon a magyar antropológia és néprajz kíván-e ehhez hasonlóan részt venni és akár aktív, kezdeményező szerepet vállalni a különböző okokból terhelt témakörök (mint például nemzeti kisebbségek jogai, önrendelkezése; kulturális örökségek, emlékhelyek meghatározása és védelme, hasznosíthatósága; fenntarthatóság és hagyományos gazdálkodás; társadalmi egyenlőtlenségek és igazságtalanságok, rasszizmus) tudományos alapú megvitatásában?

A brit szociológiában és az észak-amerikai antropológiában a kétezres évek elején jött létre egy-egy olyan terület, ami kifejezetten közügyek, közproblémák kutatásával foglalkozik.²⁰ Ez az antropológiában a magát *public anthropology*-nak, közhasznú vagy közantropológiának nevező terület (magyar példa Balatonyi – Cserti Csapó 2016). Ez a közügyek, illetve közproblémák célzott vizsgálata mellett az antropológusok munkájának nagyobb átláthatósága mellett foglalt állást (mennyiben és hogyan vállalnak szerepet fontos társadalmi problémák nyilvános megvitatásában), és az etikai kódex felülvizsgálatára szólította fel a szakmát. Vajon a magyar antropológia és néprajz miként válhat „láthatóan hasznos és társadalmilag jó dolgokat” cselekvő szereplővé? Célja-e társadalompolitikai szakértőként szerepelni és a tudást a gyakorlatban felhasználni például a helyi közösségek fejlesztésében? Esetleg a tudományos tudást az elméletalkotással párhuzamosan kívánja-e más cselekvésorientált, pozitív irányú társadalmi változás előidézésére használni?

¹⁹ A teljes definíciót lásd a 4. lábjegyzetben.

²⁰ A közérdekű vagy közszociológia (Burawoy 2006) programja, leegyszerűsítve, így hangzik: „visszavinni a tudást azokhoz, akiktől származik, *közügyet teremteni a magánproblémákból*, egyszóval újrászöni a szociológia morális szálát. Ebben rejlik a közszociológia (*public sociology*) ígérete és kihívása, amely kiegészíti, nem pedig tagadja a professzionális szociológiát” (Burawoy 2006: 36 kiemelés L. V.).

Kortárs társadalmunkban egyre erőteljesebben fogalmazódik meg a társadalmi (és politikai) igény arra vonatkozóan, hogy a humán- és társadalomtudományi diszciplínák is felmutassák hasznosságukat. A nyomás, minden negatív hatása mellett, azonban ahhoz is hozzájárulhat, hogy a magyar antropológia és néprajz reflexív módon átgondolja a kortárs társadalomhoz való viszonyát. Ebben az újragondolási folyamatban az alábbi kérdések is felmerülhetnek: jelen világunk mely földrajzi és tematikus szeletei válnak a megismerés tárgyává és melyek nem? Az antropológia például szisztematikusan beemeli-e a kutatás tárgyaként a magyar vidéki és városi társadalom mellett az üzleti élet világát (például Kántor Barbara, Püsök Imola) vagy a vidék- és közösségfejlesztés területét? A már létező, többek között a gazdaság- (például Lovas Kiss Antal, Sárkány Mihály, Szabó Á. Töhötöm), a múzeum- (például Fejős Zoltán, Frazon Zsófia és Wilhelm Gábor), a vallás- (például Csáji Koppány László, Farkas Judit, Hesz Ágnes, Nagy Károly Zsolt, Papp Richárd, Peti Lehel, Povedák István, Pócs Éva, Vidacs Bea, Vincze Kata Zsófia), a politikai (például A. Gergely András, Zentai Violetta), az ökológiai (például Borsos Balázs), a történeti (például Borbély Sándor, Kotics József, Sz. Kristóf Ildikó), a város- (például Bali János, A. Gergely András és Pulay Gergely), a filozófiai (például Biczó Gábor), az orvosi (például Dobos Attila és Zörgő Szilvia), a társadalmi nemek antropológiája vagy a feminista (például Magyar-Vincze Enikő), a digitális (például Mester Tibor, Nagy Károly Zsolt, Szijártó Zsolt), a vizuális (például Nagy Károly Zsolt, R. Nagy József) és alkalmazott antropológia (lásd fentebb), vagy a turizmus (például Pusztai Bertalan, Régi Tamás) és a migráció antropológiája (például Árendás Zsuzsa, Feischmidt Margit és Zentai Violetta), illetve az etnicitáskutatás (például Bakó Boglárka, Balatonyi Judit, Biczó Gábor, Borbély Sándor, Durst Judit, Feischmidt Margit, Kovai Cecília és Ilyés Zoltán) mellett milyen egyéb szakantropológiák nyernek teret ebben a folyamatban? És milyen témákat emelnek be a kortárs jelenből a magyar néprajzi vizsgálatok?

A kutatáson keresztül elérhető társadalmi hasznosság problémája napjaink diskurzusának peremén található, de mégis jól körvonalazódik. Molnár Zsolt botanikus, etnoökológus például a 2020 januárjában *A néprajz és a társtudományok* című konferencia keretében tartott előadásában felvette a kérdést, miszerint a néprajztudomány miképpen reagál a jelenre, míg Ruttkai-Miklián Eszter a „tudás visszaforgatásáról” beszélt. A dolog azonban a következőképpen is felvethető: milyen módon van szüksége

a kortárs magyar társadalomnak a kulturális antropológiára és a néprajzra? Milyen igények fogalmazódnak meg egyikkel és másikkal szemben? A különféle társadalmi (és politikai) igényeket kiszolgálják-e az adott diszciplína akadémiai és gyakorlatorientált területéhez tartozó szereplők (kutatók, oktatók és muzeológusok, praxisantropológusok), vagy az igényteremtés és a párbeszédképzés gyakorlatával lépnek fel? Ennek izgalmas megvalósulását láthatjuk az értő, kritikus és összefüggésekben értelmező múzeumlátogatói gyakorlat kialakítására törekvő kiállításokban a múzeumantropológia területén például a Néprajzi Múzeumban és a Skanzenban, vagy ide tartoznak a tolerancia, az elfogadás és az inkluzív gondolkodás iránti igény megteremtésének példái a praxisantropológusok körében (például Anthropolis, Artemisszió Alapítvány, Átjáró Egyesület, Palantír Film Alapítvány, Profilantrop Egyesület), aminek bizonyos alapjai már az egyetemi oktatásban is fellelhetők. A társadalom tagjai, az akadémián kívüli világ számára mit tud nyújtani antropológia és néprajz a jelen körülmények közepette? Akár olyannyira konkrét formában is, hogy a járványhelyzet átalakította életünkben mi lehet a szerepe az antropológiának és néprajznak, illetve az ennek következtében felszínre került társadalmi és kulturális problémákra kíván-e és milyen módon reagálni.

„RAJTUNK MÚLIK”...

Minden bizonnyal a tudóstársadalom minden tagja hisz abban, hogy az akadémiai tudástermelés jobbra teszi világunkat. Egyre sürgetőbb azonban a fentiek mellett a következő kérdéseket tudatosan is átgondolni. Miként járulhat hozzá az antropológiai és néprajzi akadémiai tudástermelés ahhoz, hogy jelen világunk egy jobb – a társadalmi egyenlőtlenségekre következetesebben reagáló, megértő és kritikus, többszólamú és demokratikusabban működő – helyé válhasson? Milyen területeken akar az akadémiai tudás révén meghatározó lenni, milyen kulturális és társadalmi vagy gazdasági folyamatokhoz és mit kíván hozzátenni? Szemlélő és megfigyelő kíván-e lenni, maradni vagy tudását felhasználva cselekvőként részt venni a kortárs mindennapok alakításában – akár vitás társadalompolitikai kérdésekhez történő nyilvános tudományos hozzászólásokkal, akár akciókkal és beavatkozásokkal? Miként ér össze a tudomány művelése és a felelős állampolgári cselekvés? Miként élünk mi, antropológusok és néprajzosok a tudás hatalmával és felelősségével kortárs jelenünkben a mindennapi munkánk során? Ezek mind-mind olyan fontos kérdések, amelyek megválaszolása elengedhetetlen napjainkban: legyen szó antropológiáról vagy néprajzról.

Meg kell tehát vizsgálnunk azt, ahogyan az antropológia és a néprajz saját területe gyakorlati értékét és hozzájárulását a mai társadalom működéséhez biztosítani tudja. Thomas Kuhn (2002) nyomán köztudott, hogy a „tudományos megismerés módjai nem változatlanok és abszolútak, hanem változóak és korhoz kötöttek” (Fehér 2002: 235). Bár a tudományos megismerésmód jelentősen megőrizni látszik kitüntetett helyzet ismeretelméleti és történeti szempontból a más megismerési formákkal (művészeti, hétköznapi stb.) szemben, de az napjainkban például már egyáltalán nem egyértelmű, hogy ki milyen formában vehet részt az empirikus adatgyűjtésben. Ebben az esetben tehát a tudástermelésre vonatkozó paradigma átalakulásáról van szó, arról, hogy vajon mit kezdünk azzal a ténnyel, hogy a részvétel és ezzel összefüggésben az együttműködés korában élünk. Sőt, a nemzetközi szintén a kétezres évek második évtizedében egyenesen részvételi fordulatról beszélnek utalva arra az általános érvényű változásra, ami „nem csak a kulturális és médiagyakorlatokat vagy a politikai döntéshozatali folyamatokat állítja kihívások elé, hanem a kutatást is” (Christensen et al. 2016: 117–118 – a részvételtől és együttműködésről magyarul lásd például Replika 100). Napjainkra a magyar és nemzetközi társadalom- és bölcsészettudományi, de még a természettudományi és orvosi megismerésmód előtt álló egyik kihívás, meglátásom szerint, az egyre erőteljesebb társadalmi igényként is megfogalmazódó gyakorlati hasznosíthatóság és a tudományos ismeretek alkalmazásának ügye, ami az érintettek tudományos kutatásba történő bevonásának kérdését hozza magával. Ez pedig egyaránt érinti a néprajztudomány és a szociokulturális antropológia területét.

Az átalakulás ugyanis tulajdonképpen a tudományos tudástermelésben résztvevők körét tágítja ki, ahol gyakorlattá válik, hogy bizonyos helyzetekben az érintett emberek saját életük tudományos kutatóivá válhatnak. Ez az új kutatási helyzet pedig számos kérdést vet fel: kezdve a tudományos tudás előállításá feletti ellenőrzés kérdésétől a tudományos megismerésmódnak a tudatos állampolgári neveléshez, a szűkebb és tágabb társadalmi közegéért és a természeti környezetért felelősséget vállaló állampolgári cselekvéshez történő viszonyán át a tudományos ismeretek hasznosságának ügyéig. Kuhn (2002) alapján jól tudjuk, hogy a tudomány és a tudományos tudás a tudósközösségek terméke, és mivel a kutatók maguk is adott társadalmi közegben élnek, így a tudomány maga is történelmi, társadalmi és közösségi jellegű, vagyis változó természetű. Vajon milyen új megértésalakzatokat kelt életre a részvétel tudományos paradigmája a magyar antropológia és a néprajz területén?

A kutatás jogalapú meghatározása mellett érvelő indiai származású amerikai antropológushoz, Arjun Appaduraihoz kapcsolódva feltehetjük a kérdést: ki és milyen értelemben válhat tudóssá, miként ismerjük el szakértelmét saját életvilágára vonatkozóan, és vajon mikor tekinthetünk, tekintethetünk-e egyáltalán a „kutatásra mint sokkal egyetemesebb, alapvetőbb és tanulható képességre?” (Appadurai 2011: 67). Egyes kutatók szerint maga a tudományos kutatás lehet az, ami az érintett helyi szereplők részvétele és egyéni átalakulása (életkörülmények és hatalmi viszonyok tudatosítása, felruházás képességekkel, döntés- és cselekvőképesség növekedése stb.) nyomán magában hordozza a társadalmi változás lehetőségét és kitermeli azt (például Dryness 2008: 26). Én magam is úgy vélem, hogy a kutatás (az annak egész folyamatában, a tudástermelésben való részvétel) lehet maga a változás is, a transzformáció irányába tett határozott lépés.

Várhatóan egyre inkább az fogja meghatározni egy tudományág helyét a magyar és nemzetközi tudományosságban, ahogyan a közvélekedés előtt is, hogy mennyire lesz képes és hajlandó a kortárs szociokulturális kihívásokra kreatív és innovatív, inklúzióra törekvő válaszokat adni. Még hozzá úgy, hogy egyszerre erősíti meg a saját diszciplínája identitását és helyét a tudományok és jelen világunk összetett rendszerében. „Rajtunk múlik”, hogy miként ismerünk rá a helyzetre és mi mindent kezdünk vele, legyen szó antropológiáról vagy néprajzról!

BIBLIOGRÁFIA

APPADURAI, Arjun

2011 A kutatáshoz való jog. *AnBlok*k, 5. 66–75.

BABA, Marietta L. – HILL CAROLE E.

2006 Global Connections and Practicing Anthropology in the 21st Century. In Hill, Carole E. – Baba, Marietta L. (szerk.): *The Globalization of Anthropology*. Washington, American Anthropological Association, 1–13.

BALATONYI Judit – CSERTI CSAPÓ Tibor

2016 Részvétel és együttműködés a romák lakhatásával kapcsolatos problémák és javaslatok konstrukciós kísérleteiben: A Wor(l)ds which exclude – Kirekesztő szavak – kizárt világok (2013–2014) projekt példája. *Replika*, 100. 191–204.

BALOGH Balázs – BORSOS Balázs

2006 A magyar néprajztudomány jelene (intézmények – kutatási irányok – tudományközi kapcsolatok). *Magyar Tudomány*, 7. 806–812.

BÁTI Anikó

2014 Paradicsomlevestől a fűrjtojásig. A gyermekétkeztetés néprajzi vizsgálata budapesti példa nyomán. *Ethno-Lore*, 31. 201–259.

BICZÓ Gábor

2014 Az alkalmazott antropológia és a gyakorlati értékű tudás: a történeti előzmények, a kritikai fordulat és az etikai önreflexió társadalomfilozófiai háttere. *Tabula*, 15. 2. http://epa.oszk.hu/03100/03125/00027/pdf/EPA03125_tabula_2014_2_01.pdf (utolsó letöltés: 2020. október 7.).

2019 *A „Mi” és a „Másik”. Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlata az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig*. Budapest – Debrecen, L'Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.

BINDORFFER Györgyi

1991 Néprajz és/vagy antropológia. *Beszélő*, 1991. 5. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/neprajz-esvagy-antropologia> (utolsó letöltés: 2020. május 10.).

BUCHOWSKI Michal – CERVINKOVA Hana

2015 On Rethinking Ethnography in Central Europe: Toward Cosmopolitan Anthropologies in the “Peripheries”. In Cervinkova, Hana – Buchowski, Michal – Uherek, Zdeněk (szerk.): *Rethinking Ethnography in Central Europe*. New York, Palgrave Macmillan, 1–20.

BURAWOY, Michael

2006 Közérdekű szociológiát! *Replika*, 54–55. 35–66.

CHRISTENSEN, Dorthe Refslund – HANSEN, Louise Ejgod – KRØGHOLT, Ida – STAGE, Carsten

2016 The Participatory Researcher: Developing the Concept of ‘Accompanying Research’. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 19. 1. 116–136.

DYRNESS, Andrea

2008 Research for Change versus Research as Change. Lessons from a Mujerista Participatory Research Team. *Anthropology and Education Quarterly*, 39. 1. 23–44.

FARKAS Judit – LAJOS Veronika (szerk.)

2016 *Replika* 100. Részvételiség, megfigyelői perspektívák.

FEHÉR Márta

2002 Thomas Kuhn tudományfilozófiai „paradigmája”. In Kuhn, Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Osiris, 233–250.

FÉL Edit

1991 A saját kultúrájában kutató etnológus. *Ethnographia*, 102. 1–8.

FOSZTER Hannah Daisy – FÖLDESSY Edina – HAJDU Ágnes – SZARVAS Zsuzsa – SZELJAK György

2018 *Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején*. Budapest, Néprajzi Múzeum.

GAVENTA, John – CORNWALL, Andrea

2010 Power and Knowledge. In Reason, Peter – Bradbury, Hilary (szerk.): *The Sage Handbook of Action Research. Participative Inquiry and Practice*. London, Sage, 172–189.

GOLDE, Peggy

1986 *Women in the Field. Anthropological Experiences, Expanded and Updated*. California, University of California Press.

HARAWAY, Donna

1988 Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14. 3. 575–599.

JUHÁSZ Katalin

2014 Termál- és ökoturizmus-koncepciók Gyomaendrődön. A társadalomtudományi kutatás lehetőségei egy város versenyképességének javításában. *Ethno-Lore*, 31. 261–310.

KUNT Ernő – SZARVAS Zsuzsa

1993 *A kultúrákutató dilemmái a mai Magyarországon: az antropológiai megközelítés esélyei*. Miskolc, ME Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék.

KÜRTI László

1996 Homecoming. Affairs of Anthropologists in and of Eastern Europe. *Anthropology Today*, 12. 3. 11–15.

2008 East and West: The Scholarly Divide in Anthropology. *Anthropological Notebooks* (Slovenia), 14. 3. 25–38.

KÜRTI László – SKALNÍK, Peter

2009 Introduction: Postsocialist Europe and the Anthropological Perspective from Home. In Kürti László – Skalník, Peter (szerk.): *Postsocialist Europe: Anthropological Perspectives from Home*. New York, Berghahn, 1–28.

NOLAN, Riall W. (szerk.)

2013 *Handbook of Practicing Anthropology*. Hoboken, Wiley-Blackwell.

PODJED, Dan – GORUP, Meta – BEZJAK MLAKAR, Alenka

2016 Applied Anthropology in Europe. Historical Obstacles, Current Situation, Future Challenges. *Anthropology in Action*, 23. 2. 53–63.

RAKOWSKI, Tomasz

2019 Etnográfia / animáció / művészet. Módszertani védőbeszéd. *Replika*, 110. 63–81.

REPLIKA 13–14.

1994 *A kultúrákutató esélyei*. 87–197.

ROSALDO, Renato

2003 A bánat és a fejevadászok öröngésének kapcsolata. In Biczó Gábor (szerk.): *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai, 257–278.

SÁRKÁNY Mihály

2013 Néprajz és szociokulturális antropológia. *Ethnographia*, 124. 1. 67–79.

2014 *Társadalom és gazdaság. Válogatott szociálandropológiai írások*. Budapest – Pécs, L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

2019 Amerikai és brit kulturális antropológusok és szociálandropológusok Magyarországon a szocializmus időszakában. In Bali János – Bárh Dániel – Deáky Zita – Vámos Gabriella (szerk.): *Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Néprajzi Intézet. 428–441.

STURTEVANT, William

1969 Does Anthropology Need Museums? *Proceedings of the Biological Society of Washington*, 82. 619–650.

VIDÁK Zsófia

2011 Antropológia alkalmazása a szociális munkában. Élmények a bicskei menekülttáborból. *Le Monde Diplomatique* Internetes elérés: http://halo.3sz.hu/sites/default/files/2011_julius_augusztus.pdf (utolsó letöltés: 2019. május 12.).

WASHBURN, Wilcomb

1968 Are Museums Necessary? *Museum News*, 47. 2. 9–10.

WILHELM Gábor

2013 Az új muzeológia fogalmai és problémái. *Néprajzi Látóhatár*, 2. 8–29.